

توافق سلیمانی - پوتین

امکان سنجی روابط راهبردی ایران و روسیه

ویسنده: شعیب بهمن

انستیتو مطالعات اندیشه‌ای
Andisheh Saadati Institute for Studies

تهران - فروردین ۱۳۹۶

سرشناسه	: بهمن، شعیب، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: توافقی سلیمانی - پوتین: امکان سنجی روابط راهبردی ایران و روسیه / نویسنده شعیب بهمن؛ ویراستار مجتبی بهرامی.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه سازان نور، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۹ ص؛ مصور، جدول، نمودار.
شابک	: 978-600-8438-08-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: امکان سنجی روابط راهبردی ایران و روسیه.
موضوع	: ایران - - روابط خارجی - - روسیه
موضوع	: سلیمانی، قاسم، ۱۳۳۵ -
موضوع	: پوتین، ولادیمیر ولادیمیروویچ، ۱۹۵۲ - م.
موضوع	putin, Vladimir Vladimirovich
موضوع	iran - Foreign relations -- Russia
موضوع	روسیه - - روابط خارجی - ایران
موضوع	Russia - Foreign relations -- Iran
موضوع	: روسیه - - روابط خارجی - - خاورمیانه
موضوع	Russia - Foreign relations -- Middle East
موضوع	: خاورمیانه - - روابط خارجی - - روسیه
موضوع	Middle East - Foreign relations -- Russia
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ب ۹ ۷ / ر ۱۳۹ - DSR
رده بندی دیویی	: ۳۲۷/۵۵۰۴۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۲۳۹۳۴

www.asnoor.ir
Email: info@asnoor.ir

مؤسسه مطالعات اندیشه سازان نور

نام کتاب: توافقی سلیمانی - پوتین؛ امکان سنجی روابط راهبردی ایران و روسیه
نویسنده: شعیب بهمن
ویراستار: مجتبی بهرامی
تایپ و صفحه آرایی: مرضیه روشن روان
طراح جلد: جواد حسین خانی
چاپ و صحافی: نقش رنگ خجستگان
نوبت چاپ: اول - فروردین ۱۳۹۶
شمارگان: ۲۰۰۰ جلد
قیمت: ۱۷۰۰۰۰ ریال

سخن ناشر

روابط ایران و روسیه در دوران پس از فروپاشی شوروی فارغ از ضرورت‌های ناشی از همجوار، جغرافیایی، سوابق تاریخی و نیازهای اقتصادی، به دلیل موقعیت ویژه‌ای که هر یک از دو کشور در عرصه سیاست بین‌الملل دارند، از سوی محافل بین‌المللی مورد توجه خاصی قرار داشته است. بر مبنای این اهمیت، در سطح کارشناسان و حتی سیاستمداران در ایران و روسیه این گمان به طور جدی شکل گرفته است که روابط دو کشور به‌رغم نیازی که در سطوح کنکری و استراتژیکی به یکدیگر دارند، بر میزانی از همکاری و همسویی در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و دوجانبه قرار دارد. از جمله مهم‌ترین عواملی که می‌توان در گسترش همگرایی بین ایران و روسیه مورد توجه قرار داد، توجه به مسائل چالش‌برانگیز برای هر دو کشور است.

در این بین وقوع بحران سوریه و ظهور پدیده روریسم بین‌المللی در قالب داعش، ماهیت روابط ایران و روسیه را از چارچوب متحول تاریخی نسبت به نقش منطقه‌ای یکدیگر به قالبی فعال مبتنی بر همکاری‌های منطقه‌ای در استای تأمین منافع ژئوپلیتیک تغییر داده است. این تحول، سرآغاز جدیدی در روابط سیاسی دو طرف محسوب می‌شود که هم می‌تواند بر اهمیت نقش ایران در عرصه سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی بیفزاید و هم روسیه را در رقابت‌های ژئوپلیتیک با غرب از موقعیت برتری برخوردار کند. از این رو، دو کشور بر این باورند که گروه‌های تروریستی، تهدیدی جدی برای منطقه به حساب می‌آیند و توسعه همکاری و رایزنی‌ها میان تهران و مسکو در این زمینه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

به طور کلی بررسی روابط ایران و روسیه طی دهه‌های اخیر حکایت از آن دارد که هیچ رویدادی به اندازه توافق سردار قاسم سلیمانی به عنوان فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه در تحول روابط دو

کشور تاثیرگذار نبوده است؛ زیرا این توافق محرمانه، نه تنها تأثیر مستقیمی بر بهبود روابط دوجانبه میان ایران و روسیه داشت، بلکه موجب بروز تغییرات مهمی در سطح منطقه خاورمیانه و روندهای بین‌المللی نیز شد.

از این رو، مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور با هدف بررسی ابعاد و پیامدهای توافق سردار سلیمانی با پوتین و تأثیری که این توافق بر روابط دوجانبه ایران و روسیه و همکاری‌های منطقه‌ای دو کشور گذاشته، اقدام به انتشار کتابی در این باره کرده است. بر این اساس، تاب حاضر با در نظر گرفتن نقش این توافق در روابط ایران و روسیه، به بررسی پیش‌بینی‌ها و پس‌ران‌های شراکت راهبردی در روابط دو کشور پرداخته است.

مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور

فروردین - ۱۳۹۶

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۷	فصل اول. ایران، روسیه و خاور نزدیک
۲۰	الف) ایران و زنگنه روسیه به خاور نزدیک
۲۰	۱. دوره اتحاد راهبردی
۲۱	۲. دوره بازیگری مسدود
۲۲	۳. دوره بازیگری حاشیه‌ای
۲۴	۴. دوره احیای نفوذ
۲۵	۵. دوره بازگشت راهبردی
۳۰	ب) ایران و خاور نزدیک در اسناد روسی
۳۰	۱. دکترین نظامی ۱۹۹۳
۳۲	۲. سند مفهوم امنیتی روسیه ۱۹۹۷
۳۲	۳. سند تدبیر امنیت ملی فدراسیون روسیه ۲۰۰۰
۳۳	۴. دکترین نظامی ۲۰۰۰
۳۴	۵. سند توسعه نیروهای نظامی ۲۰۰۳
۳۴	۶. سند تدبیر سیاست خارجی فدراسیون روسیه ۲۰۰۸
۳۵	۷. استراتژی امنیت ملی فدراسیون روسیه تا ۲۰۲۰
۳۶	۸. دکترین نظامی ۲۰۱۰
۳۸	۹. دکترین نظامی ۲۰۱۴
۴۰	۱۰. سند استراتژی ملی روسیه ۲۰۱۵
۴۵	۱۱. سند تدبیر سیاست خارجی روسیه ۲۰۱۶

فصل دوم: توافق سلیمانی - پوتین ۴۹

الف) توافقی محرمانه؛ پیامدهای جهانی ۵۱

۱. سفر سردار سلیمانی به روسیه ۵۲

۲. اهداف و پیامدهای توافق ۵۹

ب) ائتلاف ۴+۱؛ اعتماد دوجانبه ۶۴

۱. اعتماد روسیه به ایران؛ ورود به جنگ ۶۴

۲. اعتماد ایران به روسیه؛ پایگاه هوایی نوژه ۷۱

فصل سوم: روسیه، خاور نزدیک و جبهه مقاومت ۷۷

الف) روسیه و خا، نزدیک؛ رویکردها و رهیافت‌ها ۷۹

۱. خاور نزدیک؛ معادلات جهانی روسیه ۸۰

۲. دیپلماسی پنج؛ نئی رهیافتی سه‌گانه ۸۴

ب) روسیه و جبهه مقاومت ۸۷

۱. ایران؛ کانون مقاومت ۸۸

۲. سوریه؛ عمق ژئوپلیتیک ۹۴

۳. حزب‌الله؛ خط مقدم مقاومت ۱۰۲

۴. گزاره‌های مؤثر بر روابط روسیه و جبهه مقاومت ۱۰۷

فصل چهارم: از توافق سلیمانی - پوتین تا شراکت ۱۱۹

الف) پیش‌ران‌های شراکت راهبردی ایران و روسیه ۱۲۲

۱. منافع مشترک در مناطق پیرامونی ۱۲۲

۲. وجود تهدیدهای امنیتی مشترک ۱۲۳

۳. نیازهای متقابل اقتصادی و تکنولوژیک ۱۲۵

۴. تأثیرگذاری بر بازارهای انرژی ۱۲۷

۵. تعارض با هژمونی آمریکا ۱۳۲

۶. تمایل رهبران دو کشور به ایجاد رابطه راهبردی ۱۳۴

۷. نهادسازی منطقه‌ای ۱۴۰

۸. استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی ۱۴۴

ب) پس‌ران‌های شراکت راهبردی ایران و روسیه ۱۴۶

۱. عدم شناخت صحیح توده‌ها و نخبگان ۱۴۷

۲. عدم آگاهی از ظرفیت‌های اقتصادی یکدیگر ۱۵۱

۱۵۵	۳. رقابت بر سر ژئوپلیتیک خطوط انرژی
۱۵۶	۴. وجود جریان‌های غرب‌گرا
۱۶۱	۵. تأثیرپذیری از نظام بین‌الملل
۱۷۱	۶. ساختارهای بوروکراتیک دو کشور
۱۷۲	۷. تفاوت ارزش‌های هویتی
۱۷۵	نتیجه‌گیری
۱۸۷	منابع و مأخذ
۱۹۵	نمایه

مقدمه

۲۴ جولای ۲۰۱۱ (۲ مرداد ۱۳۹۴)، هواپیمایی مسافربری یکی از خطوط هوایی ایران در مسکو به زمین نشست. از آن هواپیما، میهمانی پیاده شد که سفرش در هیچ رسانه‌ای اعلام نشده بود. به سرتاشینی مخصوص تشریفات، او را سوار کرد و به اقامتگاهی در پایتخت روسیه، مها کرد. روز بعد، میهمان ویژه به دفتر ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهوری روسیه رفت و وی در حضور سرگئی شویگو، وزیر دفاع روسیه مورد استقبال گرم قرار گرفت. میهمان ویش کسی جز سردار قاسم سلیمانی، فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران نبود که در این سفر، نمایندگی ویژه آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر نظام جمهوری اسلامی ایران را بر عهده داشت.

سردار قاسم سلیمانی که عالی‌ترین مقام مسئول ایرانی در پرونده‌های حساس و مهم منطقه از فلسطین گرفته تا سوریه، عراق، افغانستان و مسائل منطقه غرب آسیا است، با یک دستور کار مشخص به مسکو سفر کرده بود. دستور کاری که به فاصله کمی، در قالب پیمان جدیدی برای مبارزه با تروریسم در حواصان وید پیدا کرد و به تشکیل ائتلاف ۴+۱ با حضور ایران، روسیه، سوریه، عراق و حزب الله لبنان منجر شد.

سفر سردار سلیمانی به روسیه، علاوه بر ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی، دارای جنبه‌های راهبردی در روابط ایران و روسیه نیز بود؛ زیرا برای نخستین بار، دیداری میان مقامات دو کشور انجام شد که نتیجه آن، ائتلاف و همکاری نظامی، اطلاعاتی و امنیتی میان مسکو و تهران بود. به همین دلیل، دیدار سردار سلیمانی و پوتین از ابعاد مختلف حائز اهمیت و قابل بحث و بررسی است. ابعاد و پیامدهای این دیدار هنگامی برجسته تر می شود که توجه دقیقی به تاریخ روابط دو کشور صورت گیرد.

ایران و روسیه از دیرباز به دلیل مجاورت، علایق سنتی، تاریخی و راهبردی، همواره

روابط خاصی را نسبت به یکدیگر دنبال کرده‌اند و روابط آنان همواره از فراز و نشیب‌های زیادی برخوردار بوده است. به نحوی که گاهی دو کشور آنچنان به یکدیگر نزدیک شده‌اند که صحبت از همکاری راهبردی آنها به میان آمده و گاهی نیز چنان از هم فاصله گرفته‌اند که به مرزهای تیرگی در روابط رسیده‌اند. این در حالی است که دگرگونی نظام‌های سیاسی، موقعیت ژئوپلیتیک و منطقه‌ای و ساختار نظام بین‌المللی، دو دولت ایران و روسیه را در وضعیت ویژه‌ای برای تعامل قرار داده و دوره‌ای از مناسبات را برای دو کشور برپا کرده که از فروپاشی شوروی فراهم آورده است. به نحوی که دو کشور، دشمنه‌های مشترکی چون کنترل بحران‌های موجود، ثبات منطقه‌ای، سد نفوذ قدرت‌های بزرگ و ... دارند. همین امر باعث شده که فدراسیون روسیه و جمهوری اسلامی ایران، منافع مشترک بسیاری داشته باشند.

با این حال در تدبیرهای عمومی ایران، دو دیدگاه کلی نسبت به جایگاه روسیه در سیاست خارجی کشور وجود دارد. دیدگاهی که برخی گمان می‌کنند روسیه از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است و تهران را می‌تواند درباره اکثر مسائل به تشریک مساعی با یکدیگر می‌پردازند. در مقابل برخی دیگر ایران و روسیه را چنان دور از هم تصور می‌کنند که هر گونه همکاری میان دو کشور را نفی می‌کند.

واقعیت آن است که در طول سال‌های گذشته، روسیه خواسته و ناخواسته از جایگاه نسبتاً خوبی در سیاست خارجی ایران برخوردار بوده است. بخشی از این جایگاه به وضعیت ایران در نظام بین‌الملل به خصوص اعمال تحریم‌های بین‌المللی مرتبط می‌شود و بخشی دیگر به دلیل مواضع نسبتاً یکسان در مورد مسائل مهم جهانی است. در عین حال به نظر می‌رسد در برخی موارد ایران نسبت به حوزه‌های نفوذ روسیه به خصوص در آسیای مرکزی و قفقاز با احتیاط رفتار کرده است. این احتیاط مبتنی بر به رسمیت شناختن جایگاه و ظرفیت بازیگری روسیه در کشورهای استقلال یافته از شوروی سابق بوده است.

از سوی دیگر ایران در بسیاری از مسائل خواهان همکاری نزدیک با روسیه بوده است. به عنوان مثال در حوزه فناوری هسته‌ای، روسیه مهم‌ترین شریک ایران به شمار می‌آید. در حوزه معاملات تسلیحاتی نیز روسیه جایگاه مهمی در ایران دارد. مسئله مهم دیگری که جایگاه روسیه در سیاست خارجی ایران را بیان می‌کند، همکاری دو کشور در

خصوص مسائل منطقه‌ای به‌ویژه بحران سوریه است که روسیه به درخواست ایران و با در نظر گرفتن منافع و تهدیدهای خود به حضور مستقیم نظامی در این بحران پرداخت.

مباحث فوق نشان می‌دهد که روسیه از جایگاه مهمی در سیاست خارجی ایران برخوردار است و مقامات سیاسی بلندپایه ایران همچون مقام معظم رهبری بارها بر راهبردی کردن روابط توان و مسکو تأکید کرده‌اند. البته به‌رغم وجود تمایل فوق، همچنان سطح مبادلات اقتصادی ایران و روسیه بسیار پایین است و این مسئله، پیوندهای اقتصادی دو کشور را با چالش‌هایی مواجه کرده است.

در عین حال، در ایران عموماً دیدگاهی منفی نسبت به جایگاه ایران در سیاست خارجی روسیه وجود دارد. به نحوی که افکار عمومی، روسیه را کشوری تلقی می‌کند که برای ایران ارزش چندان زیادی قائل نیست و هر گاه می‌تواند به معامله‌ای با غرب دست بزند و ایران را در برنگاه‌های تاریخی، تنها رها کند. این در حالی است که در روسیه جایگاه ایران در سیاست خارجی این کشور تا حد زیادی مبهم است. به‌خصوص که بررسی اسناد مرتبط با سیاست خارجی، امنیت ملی و حوزه‌های نظامی و دفاعی روسیه نشان می‌دهد که هیچ‌گاه ایران از جایگاه برجسته‌ای در سیاست خارجی مسکو برخوردار نبوده است. در چنین شرایطی، آیا می‌توان به این استناد استناد کرد یا نمونه‌هایی از همکاری روسیه با ایران وجود دارد؟

واقعیت آن است که روسیه برای سال‌های متوالی، ایران به چشم یک بازار نسبتاً خوب برای فروش تسلیحات خود می‌نگریست. نکته قابل تأمل آن بود که ایران به واسطه روابط نامطلوبی که با غرب داشت، نمی‌توانست نیازهای تسلیحاتی خود را پس از جنگ از کشورهای غربی تأمین کند. از این رو روسیه می‌توانست گزینه‌ای مهم برای ایران باشد. از سوی دیگر در شرایطی که هیچ یک از کشورهای غربی - با توجه به اتمام پروژه‌های نیمه‌کاره هسته‌ای ایران نبودند، روسیه در این امر پیشگام شد.

با این حال همکاری‌های ایران و روسیه چه در حوزه معاملات تسلیحاتی و چه در حوزه فناوری هسته‌ای مطابق با برنامه پیش نرفت. بدعهدی‌های طرف روس، عدم تأمین مالی پروژه‌ها توسط ایران و کارشکنی‌های غرب به‌ویژه آمریکا باعث شد که نقاط اتکای همکاری تهران و مسکو به کانون چالش در مناسبات دو کشور مبدل شود. به نحوی که به تعویق افتادن چندباره تکمیل نیروگاه هسته‌ای بوشهر و عدم تحویل به

موقع سامانه دفاع موشکی اس ۳۰۰ باعث بروز نارضایتی‌هایی در ایران شد. این امر همراه با رأی‌های مثبت روسیه در شورای امنیت سازمان ملل متحد به قطعنامه‌های هسته‌ای علیه ایران، موجب قوت‌گیری این دیدگاه شد که تهران از جایگاه مهمی در سیاست خارجی کرملین برخوردار نیست.

در این بین روند تحولات خاورمیانه به ویژه بحران سوریه باعث به وجود آمدن تهدیدهای مشترک و منافع همسو میان روسیه و ایران شد. در این دوره، جایگاه ایران به دلیل مواضع منطقی و اصولی در خاورمیانه و مسائلی همچون مبارزه با تروریسم و افراط‌گرایی پس از پیش‌مورد توجه روسیه قرار گرفت. این امر باعث شد که روسیه با محاسبه سود و زیان، پیشنهاد ایران برای حضور مستقیم نظامی در سوریه را بپذیرد. پس از آن، دیدار پوتین از تهران و تأکید بر این نکته که روسیه به دوستان خود از پشت‌خنجر نمی‌زند، حکایت از آغاز روند جدیدی در سیاست خارجی روسیه داشت که در آن، ایران از جایگاه بهتر نسبت به گذشته برخوردار شده بود.

بر این اساس بررسی روند موجود در روابط دو کشور و تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی نشان می‌دهد که تهران و مسکو به دلیل متعدد قادر به عمق‌بخشی به روابط خود و حتی راهبردی‌شدن آن هستند. نوبت به عالی‌حین امری، همکاری‌های نظامی، اطلاعاتی و امنیتی ایران و روسیه در منطقه خاور میانه، بحران سوریه است که به ایجاد ائتلاف چهارگانه با حضور ایران، روسیه، عراق و سوریه با همراهی حزب‌الله لبنان شکل گرفت که امری بی‌سابقه در روابط دو کشور به شمار می‌آید. پس از شکل‌گیری این ائتلاف و همکاری‌های تهران و مسکو در سوریه، این بحث به بحث از گذشته مورد توجه قرار گرفت که «همکاری‌های عالی نظامی و امنیتی که پس از توافق سردار سلیمانی با پوتین شکل گرفته، چگونه می‌تواند زمینه‌ساز روابط راهبردی میان ایران و روسیه شود؟»

پاسخگویی به این سؤال که مسئله اصلی کتاب حاضر تلقی می‌شود، نیازمند بررسی دقیق ابعاد مختلف روابط ایران و روسیه و همکاری‌های دو کشور در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی است. بر این اساس کتاب از پنج فصل تشکیل شده است: فصل اول تحت عنوان «ایران، روسیه و خاور نزدیک» به دو بخش تقسیم شده است. بخش اول با نگاهی تاریخی به بررسی ادوار مختلف روابط روسیه با منطقه

خاورمیانه و نقش و جایگاه ایران در هر یک از این دوره‌ها اختصاص یافته است. در این بخش، بررسی دوره‌های روابط روسیه با خاورمیانه نشان می‌دهد که ایران نقش مهمی در بازگشت راهبردی روسیه به منطقه داشته است. در بخش دوم به جایگاه ایران و خاور نزدیک در اسناد روسی پرداخته شده است. این بخش نشان می‌دهد که ایران و منطقه خاورمیانه در سال‌های پس از فروپاشی شوروی از چه جایگاهی در اسناد مرتبط با امور نظامی، دفاعی، امنیتی و سیاست خارجی روسیه برخوردار بوده‌اند. در واقع این بخش بیانگر دیدگاه رسمی و اعلامی روسیه نسبت به خاورمیانه و ایران است.

فصل دوم تحت عنوان «توافق سلیمانی - پوتین» در دو بخش به بررسی ابعاد و پیامدهای توافق صورت گرفته میان ایران و روسیه می‌پردازد. در بخش اول این فصل، چگونگی سفر و توافق صورت گرفته میان سردار سلیمانی و پوتین مورد بحث قرار می‌گیرد و در ادامه به پیامدهای جهانی این سفر و اهدافی که در بر داشت، اشاره می‌شود. در بخش دوم نیز همکاری‌های ایران و روسیه در قالب ائتلاف ۴+۱ مورد بررسی قرار می‌گیرد که از اسناد برجانبه میان تهران و مسکو حکایت دارد.

فصل سوم تحت عنوان «روسیه، خاور نزدیک و جبهه مقاومت» در دو بخش به نگاه روس‌های به تحولات جدید خاور نزدیک، شیوه ارتباط مسکو با جبهه مقاومت اختصاص یافته است. در بخش اول، رویکردها و رهافت‌های مسکو در خاور نزدیک و جایگاه این منطقه در معادلات جهانی روسیه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش دوم نیز به رابطه روسیه با جبهه مقاومت اشاره می‌شود که با گاهی آینده‌نگرانه سعی شده روابط روسیه با ایران، سوریه و حزب‌الله مورد بررسی قرار گیرند. همچنین در این بخش، گزاره‌های مؤثر بر روابط روسیه و جبهه مقاومت در در جنبه منفی و مثبت مورد بررسی قرار می‌گیرند.

فصل چهارم تحت عنوان «از توافق سلیمانی- پوتین تا شراکت راهبردی» به این مسئله اساسی پرداخته که «آیا این توافق می‌تواند سرآغاز دوره جدیدی در روابط ایران و روسیه باشد و دو کشور را به سوی همکاری‌های راهبردی سوق دهد یا خیر؟» به منظور بررسی این مسئله، فصل چهارم در دو بخش به بررسی پیش‌ران‌ها و پس‌ران‌های شراکت راهبردی ایران و روسیه پرداخته است.

در بخش اول این فصل، عواملی که می‌توانند در راهبردی شدن روابط ایران و

روسیه به شکل مؤثری عمل کنند، مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. در بخش دوم نیز به عوامل منفی تأثیرگذار بر روابط ایران و روسیه پرداخته شده است. نکته قابل توجه این است که پیش‌ران‌ها و پس‌ران‌های شراکت راهبردی ایران و روسیه تقریباً مشابه هستند. به این معنا که در روابط دو کشور عواملی وجود دارند که هم می‌توانند تأثیر مثبت و هم تأثیر منفی داشته باشد. این مسئله ضرورت مدیریت صحیح روابط تهران و مسکو را آشکار می‌سازد.